

УДК 811.112.2'42'38

DOI: 10.26565/2227-8877-2021-94-01

Адресованість імплікатур у драматургічному дискурсі

Безугла Л. Р.

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри німецької філології та перекладу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
e-mail: liliia.bezugla@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7102-7337>;
GOOGLE SCHOLAR: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=cnY6SDAAAAAJ>;
RESEARCH GATE: https://www.researchgate.net/profile/Liliia_Bezugla

Новікова О. М.

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології та перекладу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
e-mail: novikova@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1547-8264>;
GOOGLE SCHOLAR: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=2Y1VbAUAAAAAJ>;
RESEARCH GATE: <https://www.researchgate.net/profile/Olena-Novikova/stats>

(Харків)

У статті аналізуються висловлення з імплікатурами в персонажному мовленні німецькомовного драматургічного дискурсу на матеріалі п'єси німецького драматурга Курта Флатова «Гроші в банку», яка презентує ситуативний тип драматургічного діалогу та наслідування розмовного мовлення. Адресованість імплікатур становить спрямованість перлокутивної мети мовця донести імплікатуру на певного адресата, залежно від рівня комунікації. Орієнтація мовця на адресата в інтендуванні імплікатур корелює з двома рівнями комунікації драматургічного дискурсу поза його сценічною реалізацією – горизонтальною (комунікацією персонажів) та вертикальною (комунікацією автора з читачем). Залежно від комунікативної установки мовця та рівня комунікації адресованість імплікатур демонструє п'ять типів. Перші два типи стосуються горизонтальної комунікації, третій – вертикальної, четвертий і п'ятий передбачають подвійне інтендування імплікатури – одразу на двох рівнях. Перший тип адресованості є найбільш частотним: персонаж 1 (мовець) у своєму висловленні передає імплікатуру адресату / групі адресатів (персонажу 2 / персонажам 1, 2, 3...). Другий тип адресованості стосується непрямого мовленнєвого спілкування на рівні горизонтальної комунікації: персонаж 1 (мовець) передає імплікатуру у своєму висловленні не прямому адресату (персонажу 2), а непрямому (персонажу 3). Третій тип адресованості заторкує тільки вертикальну комунікацію: автор передає імплікатуру читачу у висловленні персонажа 1, спрямованому на персонажа 2; персонажів-адресатів може бути і декілька. У разі четвертого типу адресованості відбувається подвійне інтендування імплікатури: персонаж 1 (мовець) передає імплікатуру персонажу 2 (адресату) у своєму висловленні, і водночас автор передає імплікатуру читачу у цьому висловленні. П'ятий тип адресованості теж становить подвійне інтендування імплікатури, але із залученням непрямого адресата: персонаж 1 (мовець) передає імплікатуру не прямому адресату (персонажу 2), а непрямому (персонажу 3) у своєму висловленні, і водночас автор передає імплікатуру читачу у цьому висловленні.

Ключові слова: адресованість, вертикальна комунікація, горизонтальна комунікація, драматургічний дискурс, імплікатура, Курт Флатов.

Bezugla L., Novikova O. Address of implicatures in dramatic discourse. The article analyses utterances with implicatures in the character speech in German dramatic discourse based on the play "The Money is in the Bank" by German dramatist Curth Flatow, which presents the situational type of dramatic dialogue and imitation of colloquial speech. Address of implicatures is the direction of the speaker's perlocutionary goal to convey the implicature to the addressee, depending on the level of communication. The speaker's orientation to the addressee in intending implicatures correlates with two levels of communication in dramatic discourse outside of its stage implementation: horizontal (communication of characters) and vertical (communication between the author and the reader). Depending on the communicative attitude of the speaker and the level of communication, the address of implicatures demonstrates five types. The first two types relate to horizontal communication, the third to vertical, the fourth and fifth suggest double intending of the implicature at two levels. The first type of address is the most frequent: in his or her utterance, character 1 (the speaker) conveys the implicature to the addressee / group of addressees (character 2 / characters 1, 2, 3 ...). The second type of address concerns indirect verbal communication at the level of horizontal communication: in his or

her utterance, character 1 (the speaker) conveys the implicature not to the direct addressee (character 2), but to the indirect (character 3). The third type of address involves only vertical communication: the author conveys the implicature to the reader in the utterance of character 1, directed at character 2; there may be several target characters. In the case of the fourth type of addressing, a double intending of implicature occurs: character 1 (the speaker) conveys the implicature to character 2 (addressee) in his or her utterance, and at the same time the author conveys the implicature to the reader in the same utterance. The fifth type of address is also a double intending of the implicature, but with the involvement of the indirect addressee: in his or her utterance, character 1 (the speaker) conveys the implicature not to the direct addressee (character 2), but to the indirect (character 3), and at the same time the author conveys the implicature to the reader in the same utterance.

Key words: addressing, Curth Flatow, dramatic discourse, implicature, horizontal communication, vertical communication.

1. ВСТУП.

Уже більш ніж півстоліття однією з найпопулярніших мовознавчих дисциплін є лінгвопрагматика. Але в сучасному лінгвістичному середовищі розповсюдженою є думка про її аналітичну обмеженість, яка витікає з абсолютизації ролі мовця у вербальній комунікації. Вважається, що прагматика сконцентрована на суб'єкті комунікації – мовцеві, на його мовленнєвих діях і інтенціях, що зумовлює відсутність аналізу мовленнєвої взаємодії.

Насправді таке відмежування від двосторонньої сутності комунікації є одним із недоліків лінгвопрагматики на першому етапі її розвитку, на що неодноразово вказували аналітики (див. огляд у [2, с. 35–38]). Лінгвопрагматика йде далі, поглиблюючи погляд на свої дослідницькі об'єкти, до яких, безумовно, належить явище, іменоване Н. Д. Арутюною «фактором адресата» [1, с. 649].

Лінгвопрагматика виникла на ґрунті необхідності пояснити явища, пов'язані з імпліцитними смислами, які заповнили людське мовлення і не піддаються аналізу в рамках структуралістських концепцій. Зокрема, теорія імплікатур висвітлює приховані смисли, які мовець вкладає у свої слова «поміж рядків», а теорія мовленнєвих актів вивчає закономірності виникнення небуквальності в мовленнєвій діяльності. У центрі уваги обох теорій дійсно перебуває мовець, але в сучасній дискурсивній лінгвопрагматичі його діяльність розглядається у зв'язку з діяльністю адресата. Такий напрям дослідницької уваги спроможний пролити світло на низку а к т у а л ь н и х п р о б л е м, згуртованих навколо імпліцитних смислів.

М е т а статті – встановити особливості адресованості імплікатур у німецькомовному драматургічному дискурсі. О б ' є к т о м дослідження є висловлення з імплікатурами в персонажному мовленні німецькомовного драматургічного дискурсу, п р е д м е т о м – їхня адресованість, тобто спрямованість на певного адресата, залежно від рівня комунікації у драматургічному дискурсі.

Дослідницьким м а т е р і а л о м слугує текст п'єси німецького драматурга Курта Флатова «Гроші в банку». П'єса презентує реалістичний драматургічний дискурс, однією з властивостей якого є наслідування розмовного мовлення, ситуативний тип драматургічного діалогу [9, с. 23].

Основний м е т о д дослідження – аналіз імплікатур, серед яких Г. П. Грайс виокремлює конвенціоналізовані – такі, що прив'язані до мовних значень, та дискурсивні – такі, що спираються тільки на дискурсивний контекст [14]. Застосовується також мовленнєвоактовий аналіз, адже перлокутивна мета мовця донести імплікатуру до адресата безпосередньо пов'язана з його іллокутивною ціллю, яка формує іллокутивний тип не тільки реалізованого мовленнєвого акту загалом, але й імплікатури зокрема.

2. ФАКТОР АДРЕСАТА У ДРАМАТУРГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Нерозривний зв'язок фактора мовця і фактора адресата представлено не тільки в діяльній ланці антропоцентризму, презентованій лінгвопрагматикою. Функціональний підхід, сконцентрований на функціях мови, неодмінно враховує адресата у переліку функцій. Тріада функцій мови ґрунтується на «трьох вершинах» комунікації: «перша особа – мовець, друга особа – слухач і “третья особа” – власне дехто або дещо, про що ідеться» [13, с. 197] (тут і далі переклад цитат – мій, Л. Б.). Відповідно, основними функціями мови є емотивна, конативна і референтивна в термінах Р. Якобсона [13, с. 197] або експресивна, апелятивна і репрезентаційна в термінах К. Бюлера [6]). Кожна функція, у тому числі і конативна – орієнтована на адресата, перебуває у взаємодії з іншими, тому «функції мови слід розглядати не як ізольовані одна від одної, а, навпаки, як такі, що реалізуються за умови їхнього неодмінного й безперервного узгодження та взаємної залежності» [8, с. 325].

Органічність фактора адресата обґрунтовується і з позицій загальної теорії комунікації: «Примітно, що адресат не *стає* дійовою особою у ході комунікативного акту – він є таким вже на момент початку взаємодії. А якщо прийняти до уваги, що досвідчений адресант готує комунікативний акт задовго до його ініціації, то вплив адресата на мовленнєву ситуацію починається взагалі поза її межами» [7, с. 78].

У суб'єктивістських концепціях мови поняття суб'єкта є широким, що виводить на принцип діалогізму у використанні мови, який полягає у трьохсторонній взаємодії «мова – мовець – адресат», на якій наголошує Н. Д. Арутюнова: «Людина є не тільки істотою, що говорить (*homo loquens*), але й такою,

що позначає (*homo significans*). Вочевидь, вона може позначати, тільки якщо Інший здатен сприймати. Така взаємодія є неможливою без мови» [1, с. 647]. Говорячи про суб'єктивність, Е. Бенвініст пов'язує суб'єкта з адресатом нерозривною стрічкою мови: «Саме в мові та завдяки мові людина конститується як суб'єкт <...>. "Суб'єктивність" <...> є здатністю мовця презентувати себе як "суб'єкта" <...> Усвідомлення себе можливо тільки у співвіднесенні. Я можу вжити я тільки при зверненні до когось, хто в моєму звертанні предстане як ти. Така діалогічна умова і визначає особу, оскільки вона передбачає такий оборотний процес, коли я стаю *ти* в мовленні когось, хто у свою чергу позначає себе як я» [4, с. 293–294].

Найяскравіше принцип діалогізму мови постає у драматургічному дискурсі, основною рисою якого є зміна ролей (спрямованості дискурсивних ходів) комунікантами, коли вони по черзі виконують ролі мовця й адресата [15]. Діалог у драматургічному дискурсі виконує основну функцію – він конститує текст [9, с. 4], створює «ефект безпосередньої присутності читача» в світі твору [9, с. 25].

Основними комунікативними ролями є мовець і адресат (див. огляд термінів у [3]). Мовець є носієм комунікативної інтенції, на ґрунті якої формується висловлення і здійснюється мовленнєвий акт. Адресатом є особа / група осіб, якій призначається висловлення мовця. Крім того, виокремлюють комунікативні ролі слухача і третіх осіб [5, с. 207].

Драматургічний дискурс у відриві від сценічної реалізації передбачає розмежування двох рівнів комунікації: вертикальної (зовнішньотекстової, зовнішньої) і горизонтальної (внутрішньотекстової, внутрішньої) [9, с. 20; 15, с. 91]. Горизонтальна комунікація презентує розмовний діалогічний дискурс, вертикальна – власне драматургічний дискурс, який є різновидом літературного (художнього) дискурсу.

За ознакою адресата горизонтальна (персонажна) комунікація є індивідуальною, симетричною, діалогічною, тобто передбачає зміну ролей комунікантами, які перебувають у безпосередньому контакті та є рівноправними відносно локального й темпорального дейксису. При цьому мовець враховує максимальну кількість ознак адресата, до яких відносять національність, соціокультурний статус (соціальну приналежність, професію, посаду, культурні цінності, рівень освіти, місце мешкання, сімейний стан), біологічні дані (стать, вік, стан здоров'я, наявність чи відсутність фізичних вад), психологічний тип (темперамент, елементи патології), поточний психологічний стан (поточні знання, цілі, настрій, емоції), ступінь знайомства, сталі смаки, пристрасті й звички, зовнішній вигляд (одяг, зачіску тощо) та невербальну поведінку [5, с. 205]. Персонажне мовлення є, по суті, усним, але з огляду на дворівневість комунікації драматургічного дискурсу говорять про його гібридний харак-

тер – накладання елементів усного й письмового мовлення [9, с. 19]

Вертикальна комунікація («автор – читач») є колективною, несиметричною, монологічною і закритою, тобто між комунікантами немає безпосереднього контакту і зміни ролей, час і місце створення і сприйняття висловлень не збігається, канал зворотного зв'язку закритий, хоча існує можливість обмеженого зворотного зв'язку. Це зумовлює активну позицію автора в драматургічному дискурсі та підпорядкованість горизонтальної комунікації вертикальній: «Драма як продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності драматурга характеризується єдиною комунікативно-функціональною установкою автора, яка витікає з комунікативно-функціональних установок висловлень персонажів, їхньою інтеграцією в цілісне завдання тексту» [9, с. 36]. Не дарма «лінгвістична поетика бачить в образі автора головний організуючий центр твору» [11, с. 208].

З іншого боку, в розумінні художнього тексту активне начало приписується читачу – інтерпретатору, з чим узгоджується положення сучасної семіотики про те, що «властивість бути знаковою системою в деякій мірі залежить від позиції спостерігача» [10, с. 144]. Проте це протиріччя виявляється уявним, якщо подивитися на проблему з розмежуванням онтологічного й епістемологічного кута зору: «Художній текст становить систему, для якої автор з епістемологічної точки зору – гіпотеза, без якої обійтися не можна», але «онтологічно авторський задум – безсумнівна реальність, немає задуму – немає тексту» [10, с. 144].

Дворівневість комунікації в драмі має враховуватися і при аналізі імплікатур – імпліцитних смислів висловлення, які автор інтендує, тобто намагається донести до адресата [14]. Імплікатури можуть генеруватися як на рівні вертикальної, так і на рівні горизонтальної комунікації, у цей процес задіяні передусім різні установки мовця. Система комунікативних установок (орієнтацій) мовця охоплює міжособистісні установки (на самого себе, на адресата, на слухача (мовець враховує його присутність і залежно від цього будує свою поведінку), на третіх осіб) та позаособистісні: на дійсність (референція), на пропозиційний зміст висловлень і на мовні засоби [5, с. 207].

Установки мовця на адресата, дійсність і пропозиційний зміст відіграють суттєву роль у генеруванні імплікатур на обох рівнях комунікації. Крім того, для горизонтального рівня характерною є орієнтація мовця на самого себе, на слухача і на треті особи, а для вертикального – орієнтація на мовні засоби, адже саме автор драми створює текст, враховуючи як свої інтенції, так і інтенції персонажів, які є гіпотетичними, але органічними в певному контексті.

Отже, установка мовця на адресата в інтендуванні імплікатур корелює з двома рівнями комунікації драматургічного дискурсу, проте емпіричний аналіз свід-

чить, що специфіка адресованості імплікатур у драмі є більш тонкою, ніж це здається на перший погляд.

3. АДРЕСОВАНІСТЬ ІМПЛІКАТУР У П'ЄСИ К. ФЛАТОВА «ГРОШІ У БАНКУ»

У п'єсі К. Флатова «Гроші в банку» ідеться про майстра слюсарної справи Густава Кюне, який у молодості (ще до 2-ї Світової війни) займався грабуванням банків і залучав до цієї справи двох неповнолітніх синів. У день свого 40-річного ювілею Густав присягнувся перед Богом не грабувати банки протягом 40 років і стримав слово. Але пройшло 40 років і у свій 80-й день народження Густав вирішує знову взятися за старе.

Жанр п'єси – побутова комедія положень – зумовлює велику кількість імплікатур – як конверціонізованих, так і дискурсивних. Залежно від комунікативної установки мовця та рівня комунікації виокремлено п'ять типів адресованості імплікатур. Перші два типи стосуються горизонтальної комунікації, третій – вертикальної, четвертий і п'ятий передбачають подвійне інтендування імплікатури – одразу на двох рівнях.

Перший тип адресованості є найбільш очевидним і частотним: персонаж 1 (мовець) у своєму висловленні передає імплікатуру адресату / групі адресатів (персонажу 2 / персонажам 1, 2, 3...) (див. рис. 1). Мовець орієнтований на самого себе, адресата, дійсність і пропозиційний зміст висловлення.

Дискурсивний контекст першого фрагменту ґрунтується на останньому акті п'єси. Щоб запобігти злочину батька, його сини Альфред і Вольфганг підсипали йому снодійне у чайник з кавою. Густав підслухав план синів і поміняв місцями чайники, тож чоловіки випили каву зі снодійним замість батька. Поки вони спали, він готувався до пограбування банку, розташованого прямо навпроти вікон його будинку. Побачивши із вікна злочинців біля банку, Густав побіг їх зупиняти, обурений тим, що вони хочуть пограбувати банк поперед нього. Йому вдалося знешкодити злочинців, тож він опинився у центрі уваги поліції і преси як справжній герой. Проте брати цього всього не бачили, бо міцно спали. Коли вони прокинулися, побачили через вікно поліцейські автівки біля банку і вирішили, що батько таки пограбував банк. У двері дзвонять. Через вікно брати бачать, що це поліцейські, тому не хочуть відчиняти. Вони в розпачі через те, що злочин батька зруйнує їхні кар'єри:

(1) Wolfgang: *Dann haben sie Vater schon! Sonst hätten sie die Tür aufgebrochen...!*

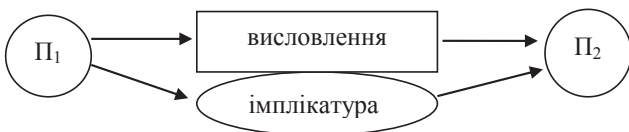

Рис. 1. Інтендування імплікатури персонажем прямому адресату

Alfred (läßt sich in den Sessel fallen): *Das ist das Ende meiner Karriere!...*

Wolfgang: *Nicht bloß deiner...! (+> Meine Karriere ist auch hin) Das wird ein Fressen für die anderen Zeitungen...!! (+> Die Zeitungen werden darüber negativ schreiben)*

Alfred (verzweifelt): *Was sollen wir bloß machen?..* (S. 116).

Підкреслені висловлення генерують імплікатури: дискурсивну і конвенціоналізовану (метафоричну), експліковані мовою оригіналу після знаку +>. Іллокутивна спрямованість імплікатур – асертив (твердження) із супутньою емотивністю.

Другий тип адресованості стосується непрямого мовленнєвого спілкування на рівні горизонтальної комунікації: персонаж 1 (мовець) передає імплікатуру у своєму висловленні не прямому адресату (персонажу 2), а непрямому (персонажу 3) (див. рис. 2). Крім орієнтації мовця на самого себе, адресата, дійсність і пропозиційний зміст, має місце установка на слухача або треті особи.

Непряма адресованість має два типи: послідовна (мовець – адресат-ретлянтслятор – непрямий адресат) і паралельна (мовець – прямий адресат, непрямий адресат), тобто має місце двадресатність одного висловлення [12, с. 454]. Висловлення розпадається на дві частини: а) експліцитна частина, адресована і прямому адресату, і непрямому, і б) імплікатура, адресована непрямому адресату [12, с. 451].

Такі імплікатури демонструють два підтипи залежно від наявності фальсифікації мовцем своєї інтенції. У першому випадку, передаючи імплікатуру непрямому адресату – персонажу 3, мовець приховує імплікатуру від інших адресатів (персонажів 2, 4...). Наприклад, коли Густав із дітьми святкують свій 80-й день народження, батько перебуває в піднесеному настрої, оскільки намагається скоїти довгоочікуване грабування банку, хоча його сини намагалися його відмовити. Однак донька Барбара нічого не знає про це, вона просто бажає батькові, щоб йому вдалося все, що він буде робити. Густав із вдячністю підтримує тост, вкладаючи у пропозицію у вигляді імплікатури інший референційний зміст, спрямований до синів, – про конкретну заплановану дію (пограбування), проте від Барбари він цей зміст приховує:

(2) Barbara: *<...> Lieber Pappi! Bleib noch recht lange so vergnügt und jung wie heute... (sie stößt mit ihm an) Auf daß dir alles gelingt, was du dir vorgenommen hast!*

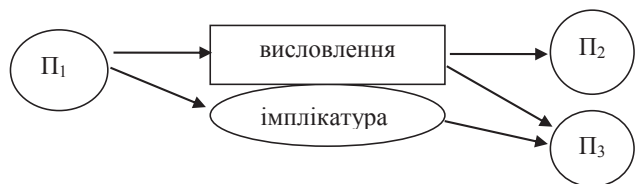

Рис. 2. Інтендування імплікатури персонажем непрямому адресату

Gustav: *Darauf wollen wir trinken!.. (er blickt seine Söhne triumphierend an. Alfred und Wolfgang nippen mit mißmutigen Gesichtern an ihren Gläsern) (+> Wollen wir auf unseren gemeinsamen Bankraub trinken!) Ich danke dir, Barbara...* (S. 55).

Вивести цю дискурсивну імплікатуру непрямим адресатам (синам Густава) допомагають невербальні дії мовця, описані в авторських ремарках (підкреслено переривчастою лінією). Суттєвим є те, що читачу інформація про заплановане пограбування є відомою, про це йшлося в попередній дискурсивній події.

Другий підтип охоплює випадки, коли мовець не приховує імплікатуру. Брати вмовили батька пограбувати банк, але приховали від нього той факт, що будівля є порожньою, призначеною на знос, тож банк переїхав звідти. Ідея належала Вольфгангу – багатому видавцю, який щойно придбав цю будівлю. Брати імітували пограбування, поклавши у сейф свої власні гроші. Наступного ранку батько, очікуючи гучні статті в газетах про їхнє пограбування, натрапляє на повідомлення «найдурнішого грабіжника в світі». Після шквалу обурення він знепритомніє, злякавши дітей, ті пораються навколо нього. Прийшовши до тями, Густав не хоче більше бачити синів:

(3) Barbara: *Pappi, sag doch was. Geht es dir wieder besser?*

Gustav stößt Wolfgangs Arm beiseite: *Bestimmt, wenn ich deine Brüder nicht mehr sehen muß.* (+> *Geht und kehrt nie wieder zurück!*)

Wolfgang: *Wir wollen dir doch nur helfen.* (S. 93).

Прямим адресатом висловлення Густава є Барбара – він відповідає на її питання, вживаючи відповідний займенник (підкреслено подвійною лінією), але імплікатура призначена саме сином, про що свідчать і його супровідні невербальні дії. За допомогою імплікатури реалізовано мовленнєвий акт директив – заборона сином з'являтися в домі батька.

Третій тип адресованості заторкує тільки вертикальну комунікацію: автор передає імплікатуру читачу у висловленні персонажа 1, спрямованому на персонажа 2; персонажів-адресатів може бути і декілька (див. рис. 3). На передній план висуваєть-

ся комунікативна установка мовця вертикальної комунікації (автора) – орієнтація на мовні засоби: автор використовує висловлення персонажа для передачі імплікатури читачу.

Автор має намір увести інформацію, зумовлену часовим еліпсисом, тобто повідомити читачам, що відбулося за той час, який пройшов з моменту попереднього акту п'єси. Як зазначає В. І. Лагутін, «якщо в реальному діалозі комуніканти мають однакові підґрунтя для локального й темпорального дейсисису, то в художньому діалозі як дійктичні опорні пункти, так і фонові знання взагалі мають повідомлюватися для того, щоб увести читача у світ твору» [9, с. 20]. Це відбувається не тільки в авторських ремарках, але і в імплікатурах. При цьому для прямого адресата висловлення, яке генерує імплікатуру, (персонажа 2) інформація є відомою, тож імплікатура спрямована саме на читача.

У першому акті п'єси події відбуваються у 1928-му році, у подальших – у 1968-му. У мовленні братів, які приїжджають на 80-річний ювілей батька, автор передає читачеві інформацію про їхню матір і брата-немовляти Карлхена, які діяли у першому акті:

(4) Alfred (bleibt bei dem Bild der Mutter stehen): *Mutter könnte heute noch leben, wenn das nicht mit Karlchen passiert wäre...* (+> *Sie lebt nicht mehr Schrecklich! Mit fünfzehn Jahren... als Flakhelfer...* (+> *Karlchen ist 1943 als Flakhelfer ums Leben gekommen*)

Wolfgang: *Das hat ihr das Herz gebrochen.* (S. 47).

Висловлення Альфреда генерує імплікатуру на ґрунті структури нереального умовного речення і пресупозиції існування. Мовець здійснює мовленнєвий акт емотив – виражає емоції (жаль) щодо минулих подій, про які не знає читач. Однак в імплікатурі на вертикальному рівні комунікації реалізовано асертив – повідомлення про читачеві про те, що сталося з Ерікою (дружиною Густава) і їхнім молодшим сином.

Стан речей, що міститься в імплікатурі, може бути і відомим читачеві, але автор інтендує його, щоби викликати гумористичний ефект, граючи на різниці пресупозиційного знання комунікантів. Приміром, дочка Барбара, яка народилася задовго після клятви Густава не грабувати банки, нічого не знає про кримінальне минуле батька, хоча і живе разом з ним. Розмовляючи про прикраси, Барбара і Густав оперують різними пресупозиціями:

(5) Gustav: *Von mir hättest du auch Schmuck haben können... jede Menge!* (er reicht ihr das gefüllte Glas)

Barbara: *Was hätte ich davon...! Wo kann ich mich damit schon sehen lassen...* (+> *Ich hätte nichts davon +> Ich kann mich damit nirgendwo sehen lassen +> Weil es jetzt aus der Mode ist*)

Gustav: *Eben! Das ist es ja...* (+> *Du hättest nichts davon +> Du kannst dich damit nirgendwo sehen lassen +> Weil es gestohlen ist*) Prost, Barbi! (S. 63).

Автор акцентує увагу читача саме на тій частині ланцюжка імплікатур, яка є різною у комунікантів, що слугує пуантом гумористичного ефекту.

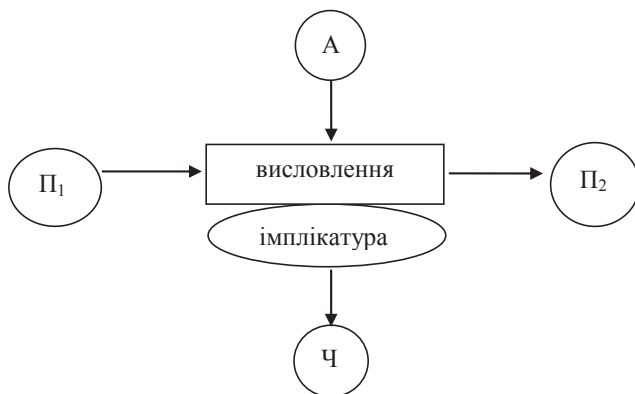

Рис. 3. Інтендування імплікатури автором читачу

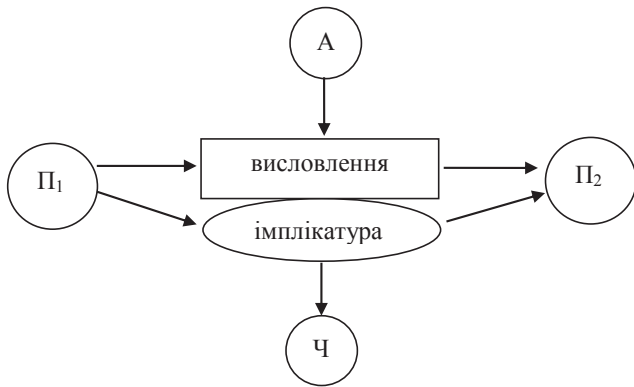

Рис. 4. Подвійне інтендування імплікатури:
персонажем прямому адресату і автором читачу

У разі **четвертого** типу адресованості відбувається подвійне інтендування імплікатури: персонаж 1 (мовець) передає імплікатуру персонажу 2 (адресату) у своєму висловленні, і водночас автор передає імплікатуру читачу у цьому висловленні (див. рис. 4).

Оскільки «драма несе в собі насамперед інформацію, вона є цілісним монологічним художнім текстом одного автора» [9, с. 34], імплікатура може вкладатися у будь-яке висловлення, у тому числі передаватися одночасно на двох рівнях комунікації.

Попри заборону батька з'являтися в його будинку, брати знову приїхали до нього. Читач дізнається, чому саме це відбулося, саме з імплікатури висловлення Барбари, яка відповідає на запитання Альфреда про плани батька:

(6) Alfred: <...> *Bist du wirklich sicher, daß der Alte was vorhat?* <...>

Barbara: *Meint ihr, ich hätte euch sonst alarmiert...?!?* (+> *Ich hätte euch sonst nicht alarmiert* +> *Er hat vor, die Bank auszuräumen* +> *Barbara hat die Brüder alarmiert*)

Wolfgang: *Heute abend...?* (S. 97).

Імплікатура є конвенціоналізованою, оскільки генерується структурою риторичного питання і умовним способом дієслова. У ланцюжку асертивних імплікатур остання призначена саме читачеві.

П'ятий тип адресованості теж становить подвійне інтендування імплікатури, але із залученням непрямого адресата: персонаж 1 (мовець) передає імплікатуру не прямому адресату (персонажу 2), а непрямому (персонажу 3) у своєму висловленні, і водночас автор передає імплікатуру читачу у цьому висловленні (див. рис. 5).

Густав готується до нічного пограбування банку, тому просить Барбару зробити йому кави. Діти хочуть запобігти злочину батька. Вольфганг задумав підсипати батькові снодійне у каву – ця інформація є новою і для Барбари з Альфредом, і для читача. Автор вкладає її в імплікатуру висловлення Вольфганга. Висловлення призначене усім адресатам, а імплікатура – тільки Барбарі й Альфреду, що підтверджує його невербальна поведінка; від

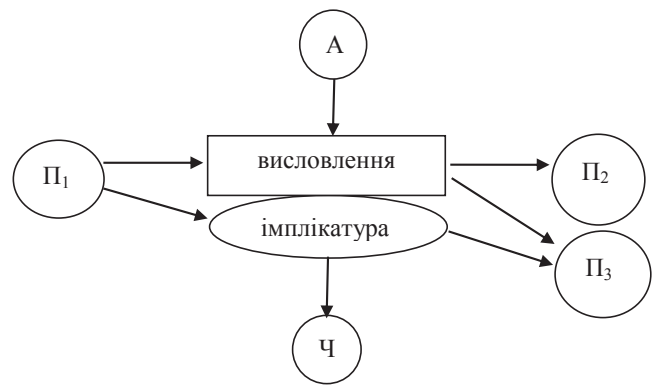

Рис. 5. Подвійне інтендування імплікатури:
персонажем непрямому адресату і автором читачу

батька Вольфганг, цю імплікатуру, звичайно, приховує:

(7) Wolfgang (der seinem Bruder gar nicht richtig zugehört hat, hat einen Entschluß gefaßt. Er geht in die Küche): *Barbi, wir haben es uns überlegt... Wir möchten doch gern Kaffee haben... aber koffeinfrei! Alfred hat auch Durst!* (+> *Du wirst Kaffee trinken!* +> *Wolfgang hat einen Plan*)

Alfred: *Was hab ich...? <...> Wie kommst du den darauf, daß ich Kaffee trinken will...?*

Wolfgang (ihn aus der Küche schiebend, suggestiv): *Wir wollen doch Pappi Gesellschaft leisten!... (+> Wir trinken mit Pappi Kaffee +> Ich hab einen Plan +> Wolfgang hat einen Plan)* <...>

Alfred: *Was hast du eigentlich? Du kommandierst hier so rum...? Und weshalb sollen wir dem Alten plötzlich Gesellschaft leisten...?! Kann er seinen Kaffee nicht allein trinken...?!*

Wolfgang: *Nein – ich will dabei sein. Ich möchte sehen, dass er ihn auch wirklich trinkt...! (er holt ein Röhrchen mit Tabletten aus der Tasche) Ich will nicht, daß mein Vater noch einmal einbricht...! (+> Ich tue die Tabletten in den Kaffee)* (Gustav kommt oben aus seinem Zimmer)

Alfred (schreit erschrocken auf): *Gift...?!?* (Gustav bleibt stehen und horcht auf)

Wolfgang: *Nein, nein... ein ganz harmloses Schlafmittel!* (S. 108).

Наведені приклади свідчать водночас і про автономність, і про взаємодію двох рівнів комунікації у драматургічному дискурсі. У такий спосіб «репліки героїв передають не тільки особливості мовлення персонажів, але й слугують засобом зображення оточуючого середовища, відображають рух сюжету» [9, с. 23]. Важливим чинником такої взаємодії і є адресованість висловлень, які містять імплікатури.

5. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, аналіз висловлень із імплікатурами в персонажному мовленні німецькомовного драматургічного дискурсу демонструє суттєву роль адресованості імплікатур у розгортанні сюжету п'єси.

Адресованість імплікатур становить спрямованість перлокутивної мети мовця донести імплікатуру на певного адресата, залежно від рівня комунікації у драматургічному дискурсі. Адресованість імплікатур залежно від комунікативної установки мовця та рівня комунікації виявляє п'ять типів: 1) «персонаж 1 – персонаж 2»; 2) «персонаж 1 – персонаж 3»; 3) «автор – читач»; 4) подвійне інтендування: «пер-

сонаж 1 – персонаж 2» + «автор – читач»; 5) подвійне інтендування: «персонаж 1 – персонаж 3» + «автор – читач».

Перспективним є зосередження уваги на непрямій адресованості висловлень, а також залучення до аналізу рівнів комунікації у драматургічному дискурсі його сценічної реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова, Н. Д. (1999). *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры.
2. Безугла, Л. Р. (2007). *Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна.
3. Безугла, Л. Р. (2009). Діалог, діалогічний текст та діалогічний дискурс. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*, 867, 3–8.
4. Бенвенист, Э. (2002). *Общая лингвистика*. Москва: Едиториал УРСС.
5. Богданов, В. В. (2007). *Предложение и текст в содержательном аспекте*. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ.
6. Бюлер, К. (2001). *Теория языка. Репрезентативная функция языка*. Москва: Прогресс.
7. Ключев, Е. В. (2002). *Речевая коммуникация: успешность речевого взаимодействия*. Москва: РИПОЛ КЛАССИК.
8. Кубрякова, Е. С. (2004). *Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Москва: Языки славянской культуры.
9. Лагутин, В. И. (1991). *Проблемы анализа художественного диалога (К прагмалингвистической теории драмы)*. Кишинев.
10. Лукин, В. А. (2011). *Художественный текст: Основы лингвистической теории. Аналитический минимум*. Москва: Ос-89.
11. Мечковская, Н. Б. (2009). Как изменились антинимии «говорящий – слушающий» и «автор – читатель» в век интернета? *Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство*, 207–221.
12. Почепцов, Г. Г. (2009). *Избранные труды по лингвистике*. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразіна.
13. Якобсон, Р. О. (1975). Лингвистика и поэтика. *Структурализм: «за» и «против»*, 193–230.
14. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. *Syntax and semantics*, 3, 41–58.
15. Hundsnurscher, F. (1994). Dialoganalyse und Literaturbetrachtung. *Concepts of Dialogue: Considered from the Perspective of Different Disciplines*, 77–105.

ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Flatow, C. (1995). *Das Geld liegt auf der Bank und noch mehr Theater*. München: Langen Müller.

REFERENCES

1. Arutjunova, N. D. (1999). *Jazyk i mir cheloveka [Human language and world]*. Moscow: Jazyki russkoj kul'tury Publ. (in Russian)
2. Bezugla, L. R. (2007). *Verbalizacija implicy`tny`x smy`sliv u nimecz`komovnomu dialogichnomu dy`skursi [Verbalization of implicit meanings in German dialogic discourse]*. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University Press. (in Ukrainian)
3. Bezugla, L. R. (2009). Dialog, dialogichny`j tekst ta dialogichny`j dy`skurs [Dialogue, dialogic text and dialogic discourse]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina [V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger]*, 867, 3–8. (in Russian)
4. Benvenist, E. (2002). *Obshhaja lingvistika [General linguistics]*. Moscow: Editorial URSS Publ. (in Russian)
5. Bogdanov, V. V. (2007). *Predlozhenie i tekst v sodержatel`nom aspekte [Sentence and text in a meaning aspect]*. St. Petersburg: University Press, Faculty of Philology. (in Russian)
6. Bjuler, K. (2000). *Teoriya jazyka. Reprerzentativnaja funkciya jazyka [Language theory. Representative function of language]*. Moscow: Progress Publ. (in Russian)
7. Kljuev, Ye. V. (2002). *Rechevaja kommunikacija: uspeshnost' rechevogo vzaimodejstvija [Speech communication: the success of speech interaction]*. Moscow: RIPOL KLASSIK Publ. (in Russian)
8. Kubrjakova, Ye. S. (2004). *Jazyk i znanie: Na puti poluchenija znaniy o jazyke. Chasti rechi s kognitivnoj tochki zrenija. Rol' jazyka v poznanii mira [Language and knowledge: On the way of obtaining knowledge about the language. Parts of speech from a cognitive point of view. The role of language in the knowledge of the world]*. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury. (in Russian)
9. Lagutin, V. I. (1991). *Problemy analiza hudozhestvennogo dialoga [Problems of fiction dialogue analysis]*. Kishinev: Shtiinca Publ. (in Russian)
10. Lukin, V. A. (2011). *Hudozhestvennyj tekst: Osnovy lingvisticheskoj teorii. Analiticheskij minimum [Fiction text: Foundations of linguistic theory. Analytical minimum]*. Moscow: Os'-89 Publ. (in Russian)

11. Mechkovskaja, N. B. (2009). Kak izmenilis' antinomii «govorjashhij – slushajushhij» i «avtor – chitatel'» v vek interneta? [How have the antinomies “speaking – listening” and “author – reader” changed in the age of the Internet?]. *Gorizonty sovremennoj lingvistiki: Tradicii i novatorstvo [The Horizons of Contemporary Linguistics: Tradition and Innovation]*, 207–221.
12. Pochepcov, G. G. (2009). *Izbrannye trudy po lingvistike [Selected papers in linguistics]*. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University Press. (in Russian)
13. Jakobson, R. O. (1975). Lingvistika i pojetika [Linguistics and poetics]. *Strukturalizm: «za» i «protiv» [Structuralism: Pros and cons]*, 193–230. (in Russian)
14. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. *Syntax and semantics*, 3, 41–58.
15. Hundsnurscher, F. (1994). Dialoganalyse und Literaturbetrachtung. In E. Weigand (Ed.), *Concepts of Dialogue: Considered from the Perspective of Different Disciplines* (pp. 77–105). Tübingen: Niemeyer.

ILLUSTRATORY REFERENCES

Flatow, C. (1995). *Das Geld liegt auf der Bank und noch mehr Theater*. München: Langen Müller.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Lilia Bezugla – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of German Philology and Translation at the V. N. Karazin Kharkiv National University; e-mail: lilia.bezugla@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7102-7337>; GOOGLE SCHOLAR: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=cnY6SDAAAAAJ>; RESEARCH GATE: https://www.researchgate.net/profile/Lilia_Bezugla

Olena Novikova – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of German Philology and Translation at the V. N. Karazin Kharkiv National University; e-mail: novikova@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1547-8264>; GOOGLE SCHOLAR: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=2Y1VbAUAAAAAJ>; RESEARCH GATE: <https://www.researchgate.net/profile/Olena-Novikova/stats>